

**Давидова І.В.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

**Павлова В.Г.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

## ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ

*Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, які виникають у зобов'язальних відносинах утримання інших членів сім'ї та родичів. Враховуючи існування неможливості одержання аліментів від осіб, які за законом є аліментнозобов'язаними законодавець надає право слабким учасникам сімейних правовідносин, якими виступають, наприклад, малолітні, неповнолітні внуки, малолітні, неповнолітні брати та сестри, малолітні, неповнолітні падчерка, пасинок тощо на одержання аліментів від інших членів сім'ї та родичів. Робиться висновок, що структура Глави 22 СК України складається із кореспондуючих зобов'язань по утриманню інших членів сім'ї та родичів. Проаналізовано черги аліментнозобов'язаних осіб. Також виділено дві групи аліментних правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами. У першу включено та проаналізовано відносини між особами, зв'язаними кровною спорідненістю: між братами і сестрами; бабою, дідом та внуками. До другої групи віднесено та проаналізовано сімейні правовідносини, що виникають між особами, які не зв'язані спорідненістю. Робиться висновок, що специфіка сімейних правовідносин, які пов'язані із матеріальним аспектом – аліментними зобов'язаннями, обумовлює виникнення на практиці низки проблем, які потребують детального наукового дослідження задля захисту прав учасників аліментних правовідносин. Особливу увагу приділено визначенню доказів, що підтверджують неможливість аліментнозобов'язаних осіб першої черги надавати матеріальну допомогу, а також категорії «поважні причини», за якими батьки не можуть надавати утримання своїй дитині. Зазначено, що предмет доказування у справах про стягнення аліментів з інших членів сім'ї та родичів значно ширший ніж у справах про стягнення аліментів з батьків на утримання їх дітей, тому суд в процесі розгляду справи повинен ретельно перевіряти факти і обставини, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог. Досліджено відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок по вихованню і утриманню чужої дитини – фактичне виховання. Робиться висновок, що за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) ст. 164 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність.*

**Ключові слова:** аліментні зобов'язання, обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів, аліментні правовідносини, аліментнозобов'язані особи, розмір аліментів, порядок сплати аліментів, учасники сімейних правовідносин, сімейне право.

**Постановка проблеми.** Глава 22 Сімейного кодексу України (далі – СК України) присвячена зобов'язальним відносинам утримання інших членів сім'ї та родичів, з визначенням розміру та порядку сплати аліментів на їх користь. Неможливість одержання аліментів від осіб, які за законом є аліментнозобов'язаними надає право слабким учасникам сімейних правовідносин, якими виступають, наприклад, малолітні, неповнолітні внуки, малолітні, неповнолітні брати та сестри, малолітні, неповнолітні падчерка, пасинок тощо на одержання аліментів від інших членів сім'ї та родичів.

В теорії сімейного права виділяють дві черги аліментнозобов'язаних осіб. До першої черги відносяться діти, батьки, чоловік та дружина, колишні члени подружжя. До другої черги аліментнозобов'язаних осіб відносяться інші член сім'ї та родичі: баба, дід, внуки, правнуки, прабаба, прадід, брати і сестри, вітчим, мачуха, пасинок, падчерка. Слід зазначити, що крім окреслених осіб, закон відносить до другої черги також особи, у сім'ї якої виховувалася дитина.

Структура Глави 22 СК України складається із кореспондуючих зобов'язань по утриманню інших членів сім'ї та родичів. Наприклад, ст. 265,

яка закріплює обов'язок по утриманню баби, діда своїх внуків кореспондує із ст. 266, яка, в свою чергу, закріплює обов'язок по утриманню внуками своїх бабу та діда, прабабу та прадіда. Також, ст. 268 яка закріплює обов'язок по утриманню мачухою, вітчимою своїх падчерку, пасинка кореспондує із ст. 269, яка, в свою чергу, закріплює обов'язок по утриманню падчеркою, пасинком мачуху, вітчима.

Таким чином, аліментні правовідносини між іншими членами сім'ї можна розділити на дві групи. У першу можна включити відносини між особами, зв'язаними кровною спорідненістю: між братами і сестрами; бабою, дідом та внуками. У правовідносинах такого виду зобов'язаною стороною може виступати кожна з перелічених осіб. До другої групи можна віднести сімейні правовідносини, що виникають між особами, які не зв'язані спорідненістю. Такими особами СК України називає мачуху, вітчима, падчерку, пасинка, фактичних вихователів і колишніх вихованців. Специфіка сімейних правовідносин, які пов'язані із матеріальним аспектом – аліментними зобов'язаннями, обумовлює виникнення на практиці низки проблем, які потребують детального наукового дослідження задля захисту прав учасників аліментних правовідносин.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми аліментних правовідносин були предметом наукового дослідження: Л.В. Афанасєвої, В.С. Гопанчука, О.О. Дерій, В.А. Кройтор, Р.А. Майданика, З.В. Ромовської, Л.В. Сапейко, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, В.П. Юрасова, О.А. Явора та інших.

**Мета статті** полягає у визначенні проблемних питань, пов'язаних із застосуванням глави 22 СК України, що присвячена аліментним зобов'язанням інших членів сім'ї та родичів.

**Основний матеріал дослідження.** Обов'язок баби та діда по утриманню своїх малолітніх, неповнолітніх внуків виникає за наявності чітко вказаних в ст. 265 СК України підстав: 1 – відсутність аліментнозобов'язаних осіб – матері, батька, якщо в порядку ст. 46 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) їх оголошено померлими або у випадку офіційної констатації їх смерті; 2 – нездатність в силу поважних причин забезпечувати належне утримання своїх дітей, що, в свою чергу, може бути наслідком непрацездатності чи низького рівня доходів батьків; 3 – наявність необхідних матеріальних засобів в баби, діда; 4 – нужденність малолітніх, неповнолітніх внуків, їх гостра потреба у допомозі.

В юридичній літературі під поважними причинами, за якими батьки не можуть надавати утримання своїй дитині розуміються: тяжка тривала хвороба, каліцтво, що перешкоджає працювати та виключає можливість мати самостійний заробіток (дохід), інвалідність, якщо пенсії недостатньої для утримання ні дитини, ні себе, за необхідності систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів, що з рештою призводить до нужденності. Крім зазначених, поважними слід вважати також випадки визнання батьків безвісно відсутніми, якщо їх було оголошено померлими або у разі їх неповнолітності. В разі, якщо аліментнозобов'язаними є баба, дід одночасно з боку батька чи матері за рішенням суду аліменти дитині повинні бути присуджені окремо з кожного з них. «При цьому, сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню на одну дитину, має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини і не може бути менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку» [1].

Обов'язок по утриманню припиняється на момент досягнення внуками 18-річного віку. За наявності спроможності баби, діда надавати необхідну матеріальну допомогу своїм непрацездатним внукам, обов'язок по утриманню в них не виникає, при цьому, допомога може бути надана у добровільному порядку та не носить характеру аліментного зобов'язання.

Враховуючи, що дід, баба, прадід, прабаба перебувають у кровному спорідненні з онуками, правнуками, законодавець, виходячи із обов'язку спорідненості, зобов'язав повнолітніх внуків та правнуків утримувати своїх непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання. При цьому, аліментні зобов'язання у внуків та правнуків виникають за наявністю конкретних умов, зазначених у статті, що коментується, а саме:

1) непрацездатність баби, діда, прабаби, прадіда та їх потреба в отриманні матеріальної допомоги; 2) відсутність у баби, діда, прабаби чи прадіда чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або наявність зазначених осіб, які неспроможні з поважних причин надавати належного утримання; 3) повноліття внуків та правнуків, їх спроможність надання матеріальної допомоги, тобто наявність необхідних матеріальних засобів.

Аліментні зобов'язання між бабусями (дідусями) і внуками (внучками) розрізняються залежно

від розподілу покладених на них обов'язків по утриманню один одного. Зобов'язаною стороною в цих правовідносинах можуть бути як дідусь або бабуся (ст. 265 СК України), так і внук або внучка, правнуки (ст. 266 СК України).

У зв'язку з тим, що предмет доказування у справах про стягнення аліментів з інших членів сім'ї та родичів значно ширший ніж у справах про стягнення аліментів з батьків на утримання їх дітей, суд в процесі розгляду справи повинен ретельно перевіряти факти і обставини, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог.

Отже, право на утримання дід, баба, прадід, прабаба набувають лише за умови непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі, наприклад, у зв'язку із необхідністю систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів. При цьому, суд має дослідити матеріальне становище діду, баби, прадіду, прабаби, перевіряючи такі письмові докази як довідку про розмір пенсії, якщо пенсіонер працює, то довідку про розмір заробітної плати (доходу), наявність нерухомого та рухомого майна тощо.

Непрацездатна вдова, вдівець підтверджують свій статус свідоцтвом про смерть чоловіка, дружини або рішенням суду про оголошення особи померлою, яке набрало законної сили. Свідоцтво про народження, відповідна відмітка у паспорті, довідка з місця проживання підтверджують факт наявності повнолітніх сина, дочки. При цьому, доказами того, що аліментозобов'язані особи першої черги не можуть надавати матеріальну допомогу з поважних причин, можуть бути будь-які дані: тяжка невиліковна хвороба, яка підтверджується довідкою медичного закладу, скрутне матеріальне становище, яке підтверджується малим розміром пенсії (довідка пенсійного фонду), відсутність доходів (довідка про перебування на обліку у статусі безробітного у відповідному центрі зайнятості), перебування в місцях позбавлення волі (довідка ОВС), наявність на утриманні інших осіб, їх безвісна відсутність (рішення суду) та інші обставини, що мають істотне значення.

Виходячи із змісту ст. 267 СК України утримання братів і сестер може бути представлено і юридично оформлене у вигляді двох груп правовідносин: – з утримання малолітніх, неповнолітніх братів та сестер; – повнолітніх братів і сестер. Аліментні зобов'язання у повнолітніх братів, сестер виникають за наявністю передбачених у ч. 1 статті, що коментується підстав. Для здійснення утримання брати, сестри повинні досягти повноліття та мати можливість матеріально забез-

печувати братів і сестер; утримувачами можуть бути малолітні та неповнолітні брати та сестри, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

В юридичній літературі під поважними причинами, за якими батьки не можуть надавати утримання своїй дитині розуміються: тяжка тривала хвороба, каліцтво, що перешкоджає працювати та виключає можливість мати самостійний заробіток (дохід), інвалідність, якщо пенсії недостатньої для утримання ні дитини, ні себе, за необхідності систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів, перебування в місцях позбавлення волі (довідка ОВС), наявність на утриманні інших осіб. Крім зазначених, поважними слід вважати також випадки визнання батьків безвісно відсутніми, якщо їх було оголошено померлими або у разі їх неповнолітності. Таким чином, підставою для виникнення аліментного зобов'язання у повнолітніх братів, сестер щодо своїх малолітніх, неповнолітніх братів та сестер є звільнення батьків, чоловіка, дружини в силу зазначених обставин від сплати аліментів. Суд повинен ретельно перевіряти забезпеченість аліментозобов'язаних братів, сестер з тим, щоб зобов'язання з утримання не позначалося істотним чином на їх матеріальному становищі, істотно не погіршувало його.

Аліментні зобов'язання у повнолітніх братів, сестер, щодо утримання непрацездатних повнолітніх братів та сестер відповідно до ч. 2 статті, що коментується виникають за умови досягнення повноліття та матеріальної можливості на утримання братів і сестер; їх потреби в матеріальній допомозі та відсутності чоловіка, дружини, батьків або повнолітніх дочки, сина.

Непрацездатна вдова, вдівець підтверджують свій статус свідоцтвом про смерть чоловіка, дружини або рішенням суду про оголошення особи померлою, яке набрало законної сили. Непрацездатність (1, 2 чи 3 групи) може статися за віком та за станом здоров'я, що підтверджується довідкою, виданою Медико-соціальною експертною комісією. Потреба в матеріальній допомозі має місце за наявності пенсії, яка не перевищує мінімального доходу на одного чоловіка, тобто не забезпечує прожитковий мінімум, у зв'язку із необхідністю систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів.

При цьому, суд відмовляє у задоволенні позову про стягнення аліментів, якщо повнолітні брат, сестра надали докази про неможливість надання

матеріальної допомоги або їх сукупний дохід менше доходу позивача.

Аліментні правовідношення характеризуються тим, що платником аліментів виступає повнолітня працездатна особа, яка має необхідні для аліментування кошти, а одержувачем аліментів, навпаки, виступає непрацездатна або малолітня, неповнолітня особа, яка неспроможна утримувати себе самостійно. Аліментнозобов'язаними по відношенню до малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка мачуха та вітчима стають за відсутності аліментнозобов'язаних осіб першої та другої черги, а саме: матері чи батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або наявності поважних причин, внаслідок яких ці особи не можуть надавати належного утримання. відповідний обов'язок утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка є обов'язком третього порядку.

Обов'язок мачухи та вітчима по утриманню падчерки, пасинка виникає за наявності наступних умов: – спільного проживання разом з падчеркою чи пасинком; – малолітності та неповноліття падчерки чи пасинка; – потреби у матеріальному забезпеченні падчерки або пасинка; – відсутності у падчерки та пасинка матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або наявності поважних причин, з огляду на які ці особи не можуть надавати їм належного утримання; – наявності достатніх матеріальних засобів мачухи чи вітчима для надання матеріальної допомоги своїй падчерці та пасинку.

Особливістю положень ст. 268 СК України є можливість звільнення у судовому порядку мачуху, вітчима від обов'язку утримувати падчерку, пасинка чи обмеження його певним строком. Закон встановлює дві підстави для звільнення аліментнозобов'язаних мачухи та вітчима, а саме: 1) їх нетривале спільне проживання з батьком чи матір'ю дитини; 2) негідну поведінку у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

Слід зазначити, що в законодавстві відсутнє визначення дефініції «нетривалого проживання». Звичайно, це повинен бути термін, який би свідчив, що мачуха і вітчима жили з утримувачами однією сім'єю, турбувалися про них. У судовій практиці вироблено правило, відповідно до якого нетривалим суди визнають спільне проживання, що продовжувалося менше п'яти років. Крім того, ст. 270 СК України встановлюється мінімальний п'ятирічний строк, сплив якого дає підстави для виникнення обов'язку пасинка та падчерки по утриманню мачухи чи вітчима [1]. У разі застосування норми ч. 2 ст. 268 СК України, суд, викорис-

туючи аналогію, нетривалим строком визначає строк до п'яти років.

В законі також не дається перелік дій, які можуть бути визначені як «негідна поведінка» у шлюбних відносинах матері чи батька дитини. При цьому, слід враховувати, що в даному випадку має місце не перебування у фактичних шлюбних відносинах, а наявність зареєстрованого шлюбу між батьком та мачухою чи матір'ю та відчимом. В юридичній літературі під категорією «негідна поведінка» зазвичай розуміють: систематичне зловживання алкогольними напоями чи наркотичними засобами, насильство щодо другого з подружжя або дитини, поширення неправдивих відомостей про них, подружні зради, відсутність піклування про сім'ю, приниження особистості тощо. Таким чином, суд у кожному конкретному випадку повинен ретельно перевіряти факти і обставини, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог та кваліфікувати дії зазначених осіб як негідну поведінку.

Слід зазначити, що виникнення аліментних зобов'язань по утриманню дітей не завжди пов'язано із родинними відносинами. Стаття 269 СК України передбачає можливість виникнення обов'язку по утриманню дитини у осіб, в сім'ї яких вона виховувалася, так званих фактичних вихователів. Аліментний обов'язок фактичного вихователя виникає за умови: 1) виховання дитини у його сім'ї; 2) відсутності в особи батьків, тобто аліментнозобов'язаних осіб першої черги; 3) відсутності в особи баби, діда, повнолітніх братів і сестер – аліментнозобов'язаних осіб другої черги; 4) здатності вихователя надавати матеріальну допомогу такій дитині [2]. Відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок по вихованню і утриманню чужої дитини, традиційно в юридичній літературі називаються фактичним вихованням, а особу, яка взяла дитину на виховання і утримання – фактичним вихователем, дитину – вихованцем. Одже, підставою виникнення аліментного обов'язку закон вважає факт прийняття дитини у сім'ю на постійне виховання й утримання (фактичне виховання) без її усиновлення або встановлення над нею опіки, піклування. Фактичним виховання називається тому, що не пов'язане з якимось юридичним оформленням.

При цьому, суд при вирішенні справ про стягнення аліментів на дитину з осіб, які фактично її виховували й утримували, має всебічно перевіряти факт прийняття дитини у сім'ю на виховання,

строк, на протязі якого дитина виховувалася у цій сім'ї, перебування дитини на утриманні фактичного вихователя, а також факт проживання дитини як члена сім'ї вихованця. Також, суд при розгляді такої категорії справ має встановлювати наявність усіх передбачених ст. 269 СК умов, необхідних для виникнення у вихованця права на матеріальну допомогу.

«Оскільки держава не в змозі утримувати непрацездатних осіб, то законодавством покладено обов'язок аліментування на інших членів сім'ї та родичів. Такий обов'язок інші члени сім'ї можуть виконувати на підставі аліментного договору» [3].

**Висновки.** Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що ст. 164 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Карасться злісне ухилення від сплати аліментів громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [4].

#### Список літератури:

1. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Науково-практичний коментар сімейного кодексу України / авт. кол.: Багач Е. М., Білоусов Ю. В., Ватрас В. А., Давидова Н. О., Кодинець А. О. – К. : Ліга 2010. – 577 с. – [https://www.studmed.ru/bagach-em-blousov-yuv-smeyniy-kodeks-ukrayini-naukovo-praktichniy-komentar\\_b7156cf7f08.html](https://www.studmed.ru/bagach-em-blousov-yuv-smeyniy-kodeks-ukrayini-naukovo-praktichniy-komentar_b7156cf7f08.html)
3. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с. – <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2605/1/simeine%20pr.pdf>
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

#### **Davydova I.V., Pavlova V.G. PROBLEMATIC ISSUES OF ALIMONY OBLIGATIONS OF OTHER FAMILY MEMBERS AND RELATIVES**

*The article is devoted to the study of problematic issues that arise in the mandatory relationship of maintenance of other family members and relatives. Given the existence of the impossibility of receiving alimony from persons who are legally liable for alimony, the legislator grants the right to weak participants in family legal relations, which are, for example, minors, minor grandchildren, minors, minor brothers and sisters, minors, minor stepdaughter, stepson, etc. to receive alimony from other family members and relatives. It is concluded that the structure of Chapter 22 of the Criminal Code of Ukraine consists of corresponding obligations for the maintenance of other family members and relatives. The queues of alimony-related persons are analyzed. There are also two groups of alimony legal relations between other family members and relatives. The first section includes and analyzes relationships between people connected by blood kinship: between brothers and sisters; grandmother, grandfather and grandchildren. The second group includes and analyzes family legal relations that arise between persons who are not related by kinship. It is concluded that the specifics of family legal relations related to the material aspect – alimony obligations, causes the emergence in practice of a number of problems that require detailed scientific research to protect the rights of participants in alimony legal relations. Special attention is paid to determining the evidence confirming the impossibility of first-line alimony-related persons to provide financial assistance, as well as the category of «valid reasons» for which parents cannot provide maintenance to their child. It is noted that the subject of evidence in cases of recovery of alimony from other family members and relatives is much broader than in cases of recovery of alimony from parents for the maintenance of their children, so the court in the process of considering the case should carefully check the facts and circumstances referred to by the parties as the basis for their claims. The article examines relationships when one person, without registration of guardianship or guardianship, voluntarily assumes the responsibility for the upbringing and maintenance of someone else's child – actual upbringing. It is concluded that Article 164 of the Criminal Code of Ukraine establishes criminal liability for malicious evasion of payment of funds established by a court decision for the maintenance of children (alimony).*

**Key words:** alimony obligations, the obligation to support other family members and relatives, alimony legal relations, alimony-related persons, the amount of alimony, the procedure for paying alimony, participants in family legal relations, Family Law.